

علوم و فنون ۲

درس ۱

سبک عراقی در نتیجه فاصله گرفتن سبک‌های بینابین و آذربایجانی از سبک خراسانی پدید آمد.
سبک عراقی (ابتدای قرن ۷ تا ابتدای قرن ۱۰)

نجم الدین کبری، عطار نیشابوری، کمال الدین اسماعیل (مداح جلال الدین خوارزمشاه) به دست مغولان کشته شدند.

مفهوم دو بیت زیر، توصیف قتل عام مغولان است.

کس نیست که تا بر وطن خود گرید
دی بر سر مرده‌ای دو صد شیون بود

بر حال تباه مردم بد گرید
امروز یکی نیست که بر صد گرید

علت گرایش به تصوف پس از حمله مغولان رسیدن به آرامش بوده و به همین خاطر به ادبیات روی آوردند
مفاهیمی که بعد از مغول رواج یافت: تسامح و تساهل، خدمت به خلق، آزادگی، اعتقاد به بی‌ثباتی دنیا.
در اواخر دوره مغول و انقراض عباسیان زبان عربی از رواج افتاد و فارسی رونق گرفت.

دلیل نام‌گذاری سبک عراقی انتقال کانون فرهنگی به کانون فرهنگی عراق عجم بود. شعر سبک عراقی، نرم و دلنشین و برخوردار از معانی عمیق انسانی شد.

در سبک عراقی قصیده از رواج افتاد و غزل گسترش یافت. البته مثنوی هم در زمینه‌های گوناگون به کار می‌رفت.
نثر سبک عراقی دو جریان دارد: ۱. ساده‌نویس (طبقات ناصری، مرصادالعباد)، ۲. پیچیده‌نویسی (تاریخ و صاف و جهانگشای جوینی) و بیشتر موضوعات تاریخی است.

شاعران

مولوی: (شاخص‌ترین شاعر عارف)، محور آثار او اندیشه و احساس است. آثار او: مثنوی معنوی و دیوان شمس.
نوع ادبی او ادبیات عرفانی است. آثار منشور: **فیه مافیه، مجالس سبعة و مکاتیب.**

سعدی: (فرمانروای ملک سخن) آثار: **گلستان** به نثر مسجع و **بوستان** در قالب مثنوی، نوع ادبی آثار او ادبیات تعلیمی است. نوع غزل او عاشقانه است.

فخرالدین عراقی: (غزل‌های او عارفانه است)، آثار: ۱. مثنوی **عشاق‌نامه** (بیان مطالب عرفانی با تمثیل و حکایت)

۲. **لمعات** با موضوع عارفانه در قالب نظم و نثر.

نجم‌الدین رازی (نجم دایه): اثر او مرصادالعباد در موضوع سلوک دین و تربیت نفس انسان است. نوع نثر کتاب ساده و گاه دارای سجع و موازنه است. در کتاب خود اشعاری از خود و شاعرانی دیگر نقل کرده‌است.

عظاملک جوینی: (قرن ۷) خاندان او از افراد با نفوذ حکومت مغولان بود. از نوجوانی کار دیوانی کرد. اثر: تاریخ جهانگشا در موضوع ظهور چنگیز، تاریخ خوارزمشاهیان، فتح قلعه‌های اسماعیلیه و جانشینان حسن صباح. شیوه نثر: مصنوع و دشوار.

رشیدالدین فضل‌الله همدانی: (وزیر ایلخانان مغول)، اثر او جامع‌التواریخ با نثری عالمانه و پخته، مؤسس رصدخانه مراغه و ربیع رشیدی است.

شمس قیس رازی: (اثر او المعجم فی معاییر الاشعارالعجم با موضوع عروض، قافیه، بدیع و نقد شعر است. از نخستین و مهم‌ترین آثار در علم عروض و قافیه و بدیع و نقد شعر است. و نثر کتاب ساده و عالمانه است.

قرن هشتم

آزادی و رواج مذاهب دو دلیل داشت: ۱. بی‌اعتقادی ایلخانان مغول ۲. بی‌تعصبی ایلخانان نسبت به مذاهب رایج. در قرن هشتم زبان فارسی از شبه قاره هند تا آسیای صغیر رواج یافت. شیراز مرکز ادبی قرن هشتم بود. در قرن هشتم به علت از بین رفتن دربارهای ادب‌دوست، قصیده‌سرایی از رونق افتاد و زبان شعر جز در اشعار خواجوی کرمانی و حافظ سست شد.

خواجوی کرمانی: غزل‌پرداز بود، غزلش بر حافظ نیز تأثیر گذاشته‌است، چند مثنوی به تقلید از پنج‌گنج نظامی نوشته‌است.

ابن یمین: * شاعر عصر سربداران * دهقان پیشه * قطعات اخلاقی می‌سرود. * موضوع اشعار: قناعت‌پیشگی و بی‌اعتباری دنیا.

حافظ: با تلفیق عشق و عرفان، غزل فارسی را به کمال رساند. لحن وی طنزآمیز و سرشار از خیرخواهی و اصلاح‌طلبی است و در غزل او فرهنگ گذشته با همه کمال ایرانی-اسلامی آشکار است. شعرش (بیت‌الغزل معرفت است).

سلمان ساوجی: * در غزل پیرو سعدی و مولوی است. * قصایدی به سبک عراقی دارد. * مثنوی جمشید و خورشید او به تقلید از نظامی است.

عبید زاکانی (طنزپرداز): * اشعار طنز و انتقادهای ظریف اجتماعی، تزویر و ریاکاری حاکمان را به تصویر می‌کشد. * منظومهٔ موش و گربه او به شیوهٔ تمثیلی و طنز است. * آثار او به نثر با موضوع طنز: (رسالهٔ دلگشا) اخلاق الاشراف و صد پند است.

حمدالله مستوفی: اثر او تاریخ برگزیده در تاریخ پیامبران، خلفای چهارگانه، خلفای بنی عباس و تاریخ ایران است.

قرن نهم

تیموریان (از نیمه دوم قرن ۸ تا اوایل قرن ۱۰)

در این دوره هنرهایی چون مینیاتور، معماری، تذهیب، تاریخ‌نویسی رواج یافت. کتاب‌های تحقیقی این دوره بیشتر سطحی و ادبیات آن تقلیدی و فاقد نوآوری بود. پس از مرگ تیمور شاهرخ شهر هرات را پایتخت قرار داد. * در زمان بایسنقر میرزا پسر شاهرخ قرآن کریم و شاهنامه را به خط خوش نوشته و با تصاویر زیبا آراستند.

جامی: * معروف‌ترین شاعر قرن نهم. * اثر او بهارستان به تقلید از گلستان سعدی است. * نفحات الانس او به تقلید از تذکرهٔ الاولیای عطار و تحفهٔ الاحرار به تقلید از نظامی است.

شاه نعمت‌الله ولی: در تصوف و طریقت مقام داشت.

دولت‌شاه سمرقندی: تذکرهٔ دولت‌شاه اثر وی است که به تشویق امیرعلی شیر نوایی نوشت. موضوع کتاب: شرح احوال شاعران ایرانی است.

درس ۴

ویژگی‌های زبانی سبک عراقی

* چارچوب همان سبک خراسانی است و تا حدودی مختصات جدید یافته

* لغات فارسی اصیل کم شده

* لغات عربی افزایش یافته

* کاربرد «می» به جای «همی»

* کاربرد «در» به جای «اندر»

* به کار نبردن نشانه «مر» با مفعول.

مهم‌ترین ویژگی‌های زبانی سبک عراقی در هم آمیختگی مختصات نو و کهن است.

ویژگی‌های ادبی سبک عراقی: * کاربرد قالب غزل * تثبیت جایگاه تخلص * توجه به بیان و بدیع

* خروج شعر از دربار * از رونق افتادن قصیده و رواج غزل

ویژگی‌های فکری:

* وجود معشوق متعالی یا معبود (خدا)

* رواج تصوف و اندیشه‌هایی چون بی‌اعتباری دنیا و اعتقاد به قضا و قدر

* پرهیز از زهد ریایی

* برتری عشق بر عقل

* غم‌گرایی

* توجه به ذهن و درون

* بازتاب علوم در شعر

ویژگی‌های زبانی نثر سبک عراقی:

*ضعیف شدن نثر فنی و روی آوردن به زبان ساده (کتاب **انوار سهیلی** از **ملاحسین واعظ کاشفی** به نثر ساده

بازگردانی کلیه‌ودمنه است)

* رواج تاریخ‌نویسی به زبان ساده (ظفرنامه شامی قدیمی‌ترین تاریخ درباره تیمور است).
علت رواج تاریخ‌نویسی در سبک عراقی علاقه شدید مغولان و تیموریان به ثبت وقایع زندگی پدران و اجدادشان بوده است.

* ورود لغات ترکی و مغولی به زبان فارسی
(سلطان حسین بایقرا و امیرعلی شیرنوایی ترکی‌نویسی را تشویق می‌کردند. کتاب محاکمه اللغتين به ترکی از امیرعلی شیرنوایی، بابرنامه به ترکی از ظهیرالدین بابر.
* ایجاد سستی و ضعف در ساختار دستوری نثر.

ویژگی‌های ادبی نثر عراقی:

* از رواج افتادن زبان عربی در نوشتار بعد از سقوط بغداد
* کاربرد بیش از حد صنایع ادبی به جای تفکر
* روی آوردن به آرایه‌هایی چون معما
* اشعار ذوق‌افیتین در این دوره رواج یافت.

ویژگی‌های فکری نثر عراقی

* از صحت و اتقان مطالب کاسته شده و ضعف و انحطاط فکری وارد نثر شد.
* سستی تحقیق و تتبع در بین دانشمندان و ادیبان به علت نبود استادان بزرگ و از بین رفتن حوزه‌های علمی
* از دست دادن اصالت عرفانی عرفا
* درسی کردن عرفان و شرح اصطلاحات پیچیده عرفانی
* عرفان اصیل از بین رفت و کتاب عرفانی معتبری نوشته نشد.

درس ۷

تاریخ ادبیات قرن یازدهم

* حکومت جانشینان تیمور
* اوضاع آشفته اجتماعی و سیاسی
* رواج دو جریان
شعری:

۱. شعر لطیف و صحیح (بابا فغانی) ۲. مکتب وقوع

شعر لطیف و فصیح شعر حافظ را به سوی سبک هندی می‌کشاند. * مکتب وقوع نتیجه چاره‌اندیشی شاعران برای تغییر سبک و رهایی از تقلید بود.

سبک عراقی در نیمه‌های دوم قرن دهم به اوج خود رسیده‌است.

به دلایل: ۱. کم توجهی و بی‌مهری شاهان صفوی به شاعران ۲. شاعران نوازی و ادب‌گرایی سلاطین هند، شاعران به دربارهای هندی روی آوردند. شاعران گورکانی هند در این قرن به فارسی سخن می‌گفتند و زبان فارسی زبان رسمی هند شد.

در قرن دهم اصفهان از دیدگاه ادبی توسعه یافت و به مادرشهر تبدیل شد.

عواملی که در این قرن به طور کلی باعث شد شعر شاعری و معماری و هنرها مورد توجه قرار گیرد، عبارتند از:

۱. شاهان صفوی مقام شیخی و رهبری طریقت داشتند و لازم می‌دانستند مقام خود را حفظ کنند.

۲. با بزرگان مذاهب در تماس بودند.

۳. رقیبانی چون شاهان عثمانی و هندی داشتند که به مسائل فرهنگی توجه می‌کردند.

۴. بهزاد در دوره شاه اسماعیل و رضا عباسی در دوره شاه عباس از بزرگان هنراند.

بابا فغانی شیرازی: شعر او از نظر ظرافت و رقت معانی مشهور است.

وحشی بافقی: شعرش حدّ وسط سبک عراقی و هندی است. واقع‌گرایی شاخصه اصلی شعر اوست

محتشم کاشانی: شهرت او در سرودن شعر مذهبی و ترکیب بند عاشورایی است.

قرن ۱۱

حکومت صفوی - رواج مذهب شیعه و بی‌توجهی به شعر ستایشی درباری و عاشقانه زمینی.

موضوع اشعار: پند و اندرز، توصیف طبیعت، تبدیل موضوعات و تمثیلات کهن به مضامین تازه.

علت رواج شعر بین طبقات و گروه‌های بیشتری از مردم عبارت بود از:

۱. وابسته نبودن شعر به دربار ۲. از بین رفتن طبقه‌ای مدیحه‌سرا

بها ندادن به شعر مدحی ایران باعث مهاجرت شاعران مدیحه‌سرا به هند شد، زیرا آنجا هنوز قصیده و مدح رواج داشت.

علت رواج مشاعره، مناظره و نقد ادبی در این دوره عبارت است از ۱. آشنایی با اروپا ۲. ایجاد قهوه‌خانه‌ها

کلیم کاشانی

- * در ابداع معانی و خیال‌های رنگین مشهور است
- * قالب اشعار او غزل * ضرب المثل‌ها و الفاظ محاوره، سخن او را برجسته کرده‌است.

* لقب: خَلَّاق المعانی ثانی

صائب تبریزی

- * معروف‌ترین شاعر سبک هندی * غزل‌سرا است و تک بیت‌های غزل او به عنوان ضرب‌المثل رواج یافته‌اند.
- * صائب را خداوندگار مضامین تازه شعری می‌دانند.

بیدل دهلوی

- * غزل‌های خیال‌انگیز * کاربرد مضامین بدیع و دور از ذهن * ویژگی عمده شعرش مضامین پیچیده، استعاره‌های رنگین، خیال‌انگیز و سرشار از ابهام و تخیلات رمزآمیز شاعرانه است.

درس ۱۰

سبک هندی از اوایل قرن ۱۱ تا اواسط قرن ۱۲ قمری را در برمی‌گیرد * شعر به میان عامه مردم آمد و افراد کم‌اطلاع و عامی به شعر روی آوردند.

ویژگی‌های زبانی شعر سبک هندی

- * روی آوردن طبقات مختلف مردم به ادبیات
- * زبان کوچه و بازار به شعر راه یافت
- * دایره واژگان شعر گسترش یافت
- * خبری از مختصات زبان قدیم سبک خراسانی نیست

دلایل حذف مختصات سبکی زبان قدیم در آثار سبک هندی عبارتند از:

۱. حمله پی‌درپی بیگانگان «مغولان، تیموریان و ازبکان» به ایران و نابودی کتابخانه‌ها

۲. تغییر جغرافیایی حوضه‌های شعری در نقاط مختلف ایران و تأثیرپذیری از زبان‌های نواحی گوناگون، حتی صائب هم از به کاربردن زبان قدیم پرهیز می‌کرد.

۳. ورود لغات مربوط به مذاهب و آداب و رسوم هندی‌ها به شعر و کم شدن لغت عربی و رواج لغات ترکی.

سبک هندی واقع‌گرا بود

به طور کلی بی‌توجهی به زبان و بی‌دقتی در کاربرد جملات و ترکیبات و ورود واژه‌های عامیانه در سبک هندی آشکار است.

ویژگی‌های ادبی:

* کم‌توجهی به بدیع و بیان جز به صورت طبیعی و تصادفی

* تلمیح در مضمون‌سازی سبک هندی نقشی فعال دارد.

* حُسن تعلیل، حس‌آمیزی، تمثیل و اسلوب معادله از آرایه‌های پرکاربرد این دوره‌اند.

* قالب اصلی غزل است.

* تکرار قافیه در غزل امری طبیعی است.

* شاعر سبک هندی تک‌بیت‌گو است «قالب فرد» یا «قالب مفردات».

* استفاده از ردیف‌های طولانی و خوش آهنگ در این دوره رایج است.

ویژگی‌های فکری سبک هندی:

* «شعر هندی معناگراست نه صورتگرا».

* شعر بیشتر در تک‌بیت خلاصه می‌شود و تمام معنا در یک بیت آورده می‌شود.

* شاعران سبک هندی مطالب فلسفی و عرفانی و غنایی گذشتگان را به سبک هندی ترجمه کردند.

* کوشش شاعر سبک هندی، مضمون‌بایی و ارائه خیالات خاص و معانی برجسته‌است؛ یعنی یافتن فکری جزئی اما تازه و نگفته به صورتی اعجاب‌انگیز است.

ویژگی‌های نثر در دوره هندی:

* انواع نثر سبک هند: ۱. ساده (مرسل) که لغات و ترکیبات عربی و آیات و احادیث در آن به کار رفته‌است.

کتاب دارا شکوه در هند / شرفنامه بدلیسی در عثمانی / بدایع‌الوقایع در ماوراء‌النهر

آثار ایرانی: تذکره شاه‌طهماسب صفوی / عالم‌آرای (عرفان) صفوی از اسکندربیک منشی / عین‌الحیات از علی واعظ کاشفی (زندگی‌نامه) / هفت اقلیم از امین احمد رازی / مجالس‌المومنین از قاضی نورالله شوشتری (فقه) / جامع‌عباسی از شیخ بهایی

۲. نثر مصنوع سبک هندی: در فرمان‌ها و منشآت و دیباچه کتاب‌ها استفاده می‌شود. ۱. عباس‌نامه از وحید قزوینی ۲. محبوب‌القلوب از میرزا برخوردار فراهی ۳. (دیباچه شرفنامه بدلیسی و عیاردانش به نثر مصنوع هستند)

۳. نثر بینابین: نه خیلی ساده نه خیلی دشوار (قصد نویسنده آسان‌نویسی بود) آثار مشهور: حبیب‌السیر از خواندمیر و احسن‌التواریخ از حسن‌بیک روملو.

ویژگی‌های زبانی نثر سبک هندی:

۱. در آمیختگی نظم و نثر ۲. کاربرد وجه وصفی ۳. جمع بستن کلمات عربی و فارسی و ترکی و مغولی با نشانه جمع «ات» ۴. مطابقت صفت و موصوف ۵. کاربرد تتابع اضافات ۶. کاربرد جملات طولانی ۷. کاربرد افعال با پیشوندهای متعدد ۸. فراوانی لغات ترکی و مغولی

ویژگی‌های ادبی نثر سبک هندی:

۱. استفاده از آیات و احادیث و عبارات عربی رواج یافت ۲. کاربرد آرایه تلمیح زیاد شد ۴. کاربرد شعرهای ضعی ۵. بی‌دقتی در ذکر تاریخ و حوادث تاریخی ۶. آمیزش زبان فارسی با دیگر زبان‌ها، نگارش فرهنگ‌های لغت در این دوره رواج داد.

ویژگی‌های فکری نثر سبک هندی:

تأثیر فساد و بدبختی، کشتار مردم، استبداد، فقر و گرسنگی و... ایران را از نویسندگان قوی دست محروم کرد.